

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1998 metai

Vilnius 1999

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1998

VILNIUS 1999

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1998

VILNIUS 1999

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

**Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA**

**Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius**

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-34-038-1

NASTAZIJA KERŠYTĖ

XX AMŽIAUS PRADŽIOS LIETUVOS MUZIEJAI

XX a. pradžioje radikaliai kito Lietuvos kultūros, muziejinkystės situacija. Muziejinkystės pokyčių verifikavimas, kuris iki šiol nepadarytas, gali būti svarbus ne tik muziejinkystės istorijai. Jis gali pateikti naujų nuorodų kultūrų sandūros ir naujų jų posūkių paradigmai.

Muziejus, kaip antikvaras, senienų vieta, kur, pasak George'o Orwello, Jevgenijaus Zamiatino, Aldo aus Huxley'o, vyksta vertybių pervertinimo drama¹, gali būti įtrauktas į vertybių istorinės dinamikos problemos laukus. Kita vertus, viešo muziejaus nesulyginamai su antikvaru platesnė komunikacija gali patraukti įvairių sričių tyrinėtojų dėmesį. Muziejinė komunikacija: rinkinių, ekspozicijų organizacija, muziejaus santykis su visuomene, – idealų, idėjų atpažinimo, vertinimo dirva.

Žvelgdami į muziejų kaip į istorinę kategoriją, turime jausti muziejų determinuojančius akcentus, kurie lemtingi muziejaus modeliui. Arba aversiškai-analiitiškai stebėti muziejinės komunikacijos tekstus: rinkinių katalogus, muziejinių daiktų inventorių, ekspozicijos topografinius ir kitus aprašus, muziejaus veiklos istoriografiją. Tokia informacija apie XX a. pradžios Lietuvos muziejus yra negausi, faktologinio pobūdžio, bet leidžianti bandyti aptarti muziejų pobūdį, muziejinkystės kryptis.

Muziejai – rusifikacijos įrankiai

XX a. pradžioje Lietuvos rusinimas susidūrė su jau laisvai pasireiškiančiais lietuvių nacionaliniu judėjimu ir polonizacijos plėtra. Ginti rusų reikalo buvo mobilizuoti politinio, intelektualinio ir kultūrinio konteksto reiškiniai. Ypač siekta palenkti dvarininkiją į Rusijos pusę, rusofilinę dvasia interpretuoti Lietuvos istoriją, kultūrinę

¹ J. L e j m a n, Relacje wartości historycznych i ahistorycznych w utopiach i antiutopiach (na marginesie poglądów Hermanna Hessego), *Historyczna dynamika wartości, Studia nad aksjologicznymi interpretacjami dziejów*, Lublin, 1990, p. 190.

palikimą. Skleista vakarų ir rytų slavų susitaikymo idėja. Ji pleveno rusofiliniuose tekstuose ir sambūrių dialoguose. Aleksandras Žirkevičius, rusofilas, karo juristas, publicistas, kolekcionierius, Michailo Muravjovo ir Karo muziejų Vilniuje iniciatorius, kvietė dvi slavų tautas atvirai ir garbingai kovoti mokslo, archeologijos, meno, religijos, mokyklos plotmėse.

Rusinimo programoje žymi vieta buvo skirta muziejui. Valdžia išlaikė Vilniuje ir Kaune šešis muziejus: dar XIX a. pabaigoje organizuotus Vilniaus senienų (Archeologinį, ar Musaei Vilnensis²) prie Vilniaus viešosios bibliotekos (toliau – VM), Kauno miesto, Muravjovo ir vėliau įsteigtus Karo, du Pedagoginius. Visiems buvo parūpintos patalpos. Samdyti muziejų tvarkytojai, saugotojai.

VM, sudarytas iš 1865 m.tais uždaryto Vilniaus senienų muziejaus rinkinių, neįžymių papildymų, buvo rusų pradų Lietuvoje programos dvasios. XX a. pradžioje jo niekas nevadino lenkišku, nors Vilniaus viešoji biblioteka buvo vis dar vadinta „ksiąžnica polska“³. 1901 m. jame įrengta Muravjovo muziejaus ekspozicija labai sustiprino jo rusofilinį pobūdį. 1904 m. Muravjovo muziejų iškėlus į generalgubernatūrą, VM ekspozicija buvo pirmą kartą reorganizuota, pertvarkius pagal tuometinius archeologijos mokslo reikalavimus 1884–1902 m. archeologo Fiodoro Pokrovskio prižiūrėtus archeologinius eksponatus. VM buvęs deklaratyvus rusofilinis įvaizdis pabluko. Žirkevičiui VM atrodė padrikas, net nuskurdęs, palyginus jį su lenkų tuo metu organizuotais muziejais, kurie, pasak jo, kurti su sistema ir meile⁴. VM ir Vilniaus viešosios bibliotekos komisijos pirmininkas Flavijanas Dobrianskis, dar 1875–1876 m. tvarkęs, inventorinę VM rinkinius, buvęs ir 1902–1913 m. Vilniaus archeografinės komisijos pirmininkas, bei Dmitrijus Dovygala, minėtos bibliotekos ir muziejaus komisijos narys, buvęs Vitebsko ir Vilniaus centrinių archyvų archyvaras, – abu patyrę Lietuvos istorijos archyvinių šaltinių rusofilinė dvasia interpretatoriai, – subtiliau negu vietos rusų literatai, kraštotyriminkai balansavo tarp mokslo ir ideologijos.

VM istorinė ir gamtos ekspozicijos, sudarytos atskirose buvusio Vilniaus universiteto patalpose, kaip kadaise Vilniaus senienų muziejaus ekspozicijos, buvo dvejopos paskirties: tarnavo mokslui, žiniasklaidai ir rusinimo politikai. Lietuvos kultūros formavimosi atžvilgiu darė to meto visuomenei pozityvų ir negatyvų poveikį. Skatino domėtis gamtos ir istorijos mokslais. Padėjo plėtoti rusofilines sampratas apie nuo seno lietuvių–rusų žemes. Savaiame aišku, reikšmingas Lietuvos kultūros istorijai VM tezaurinis aspektas: krašto praeities kultūrinių vertybių saugojimas.

² Инвентарь Виленского археологического музея, К, Печати, *МАН*, f. 22-41, Вх VI, l. 21.

³ Kronika, „Kurjer Litewski“, 1905, birželio ?, Nr. 5, cituota žinutė, *VUB*, f. 46-120, l. 31.

⁴ П. Л а в р и н е ц, Черты русской культурной жизни в Вильнюсе начала XX в., *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*, Vilnius, 1998, p. 41.

1907 08 06 d. Jonas Basanavičius su kitais Lietuvių mokslo draugijos (toliau – LMD) pirmojo visuotinio susirinkimo dalyviais aplankė VM, kur Basanavičius rodė žalvario kultūrą ir kitus Lietuvos istoriją liudijusius eksponatus⁵.

VM traukė įvairius lankytojus. Rūpintasi, kad jaunuomenė lankytojų muziejų. Tokios aplinkybės darė rusišką muziejų kultūriniu Vilniaus Meka. Tarkim, 1910 m. jame pabuvojo 14 919 asmenų⁶. Kita vertus, iki 1907 m. panašaus lygmens į VM Lietuvoje nebuvo. Jo dėmė su biblioteka sudarė visuomenės švietimo rusinimo bastioną: 1867–1910 m. statistinės žinios: 38 kambariai, 589 spintos, vitrinos, 4632 lentynos, 229 767 knygų tomai, 48 832 muziejiniai daiktai, 348 731 skaitytojas, 262 608 muziejaus lankytojai (175 000 vyrai, 87 608 moterys)⁷.

VM komunikacija, nepaisant rinkinių tvarkymo pagal mokslo principus, buvo kryptingai ideologizuota. Rinkiniai pildyti neadekvačiai. Muziejus, įtrauktas į rusifikacijos programą, menkai domėjosi lietuvių mitologijos, etnografijos muziejinės reikšmės daiktų rinkimu ir jų muziejiniu reprezentavimu. 1875 m. Dobrianskio suinventorintos 40 mitologijos muziejinių vertybių, kurios buvo įrašytos ir į 1858 m. Adomo Honorio Kirkoro sudarytą Vilniaus senienų muziejaus archeologijos daiktų katalogą, nepapildytos⁸. Tik 1915 m. planuota sudaryti lietuvių etnografijos skyrių. Jį organizuoti, surinkti eksponatus VM ir Vilniaus viešosios bibliotekos komisija prašė tokį Piotrą Ostrovskį, besidomėjusį lietuvių etnografija⁹. Išvežtų iš Vilniaus senienų muziejaus Lietuvos, Lenkijos istorinių asmenybių, herojų relikvijas į Rusiją pakeitė Rusijos carų, valstybės veikėjų memorialiniai daiktai, tarkim, Petro I rūbų dalis, Aleksandro I, Jekaterinos II medalionai su jų plaukais, Aleksandro II trys plunksnos, su kuriomis pasirašė VM lankymo knygoje¹⁰. Surinktos numizmatikos 5170 vienetų – pusė (2512) buvo rusiškos kilmės¹¹. VM istorinėje ekspozicijoje 96 meno kūriniai – daugiausia rusų menininkų, tarp kurių garsaus rusų batalisto Vasilijaus Vereščigino paveikslas „Pskovo vaizdas“, padėjo istoriniams eksponatams kurti nuo seno lietuvių-rusų žemių doktrinos muziejinę interpretaciją¹². Nors formuotą monolitinį muziejinį Lietuvos istorijos rusofilinį įvaizdį trukdė VM tęsti būdingi

⁵ 1907 08 06 LMD pirmojo visuotinio susirinkimo posėdžio protokolas, LMD posėdžių protokolų knyga, 1907–1918, *LLTIV*, f. 2, l. 9.

⁶ *Каталог выставки устроенной Виленской публичной библиотеки в памяти ее основателя И. П. Корнилова в день 100-летия со дня рождения 1811 VIII 28–1911*, Вильна, 1911, p. 11.

⁷ Ten pat, p. 12.

⁸ Инвентарь Виленского археологического музея, Ж, Мифология, *МAB*, f. 22-39, l. 1–6.

⁹ 1915 07 06 Vilniaus viešosios bibliotekos komisijos pirmininko raštas Piotrui Ostrovskui, *VUB*, f. 46–167, l. 24.

¹⁰ Инвентарь археологической коллекции, Н, Редкости, *МAB*, f. 22–42, Вх VI, l. 1–13.

¹¹ А. М и л о в и д о в, *Краткий иллюстрационный очерк Виленской публичной библиотеки, По поводу 35-летия ее существования*, Вильна, 1903, с. 23.

¹² Инвентарь Виленского археологического музея, Художественный отдел, *МAB*, f. 22–46, l. 4.

apskritai muziejininkystei, įvairių kraštų muziejams pažinimo ir kontinuumo lemti interesai antikos reliktais, egiptologijos, orientalistikos dalykams. Buvęs Vilniaus senienų muziejaus vadinamosios „etnografijos“ skyrius buvo performuotas į Egipto, Japonų, Kinų muziejus¹³. Prie egiptologijos prišlieta Rusijos etnografijos muziejinė interpretacija, kurią charakterizavo diskursas nuo turkmėnų chalato iki juostos iš Minsko gubernijos, galėjo kelti metropolijos pakraščių aliuzijas.

VM gamtos ekspozicija ir rinkiniai, vadinti Gamtos muziejumi, buvo scientistiškos muziejaus sampratos raiška. Nors Gamtos muziejaus kolekcijos katalogo sudarytojas pabrėžė Rusijos florai, faunai atstovavusius pavyzdžius¹⁴, bet griežtais mokslo principais tvarkyti ir eksponuoti gamtos rinkiniai negalėjo dėtis prie rusofilinių insinuacijų. Jų egzistavimas istorinio muziejaus struktūroje buvo vyravusios nuo Renesanso laikų Europos muziejuose tradicijos, kuri rėmėsi į muziejaus fenomeno sampratą „theatrum mundi“ ar „theatrum artis et naturae“, pasekmė.

VM istorinė dalis, įtraukta į rusofilinės ideologijos laikus, prisidėjo prie jų plėtros ne tik ekspozicija, bet ir parodomis, archeologijos ir antropologijos, rodytomis Rusijoje, ir istorine propagandine, skirta Vilniaus švietimo apygardos buvusiam globėjui, Vilniaus viešosios bibliotekos su VM steigėjui, Vilniaus senienų muziejaus su Vilniaus laikinąja archeologijos komisija panaikintojui Ivanui Kornilovui jo 100-ųjų gimimo metinių minėjimo proga.

Kornilovo jubiliejui skirtoje parodoje rodyti Šiaurės vakarų krašto tipai, vietų vaizdai gali būti charakterizuoti panašiai kaip 1882 m. išleistame leidinyje „Живописная Россия“ pateikta Kirkoro Lietuvos kultūros ikonografija, kurią kritikavo Vincas Pietaris, nes norėjo ją matyti Liudviko Kondratovičiaus (V. Sirokomlės) ar Adomo Mickevičiaus akimis.

Kornilovo skatintų ekspedicijų rinktos medžiagos rodymas su Vilniaus universiteto XVI ir XX a. pradžios žemutinio aukšto planais priklausė rusų pradmenų programai¹⁵.

1911 m. šios parodos organizavimas ir rusofilų, grafo Ignacijaus Korwino-Milewskio raginimai šlietis prie tėvynės Rusijos, o ne prie Lenkijos, šono, skelbti spaudoje bei rusų administracijos sukviestame krašto dvarininkijos jungtiniame suvažiavime, buvo Rusijos imperijos valdymo Šiaurės vakarų krašto ir jos desperatiško siekio išsaugoti metropolijos pakraščius savo sudėtyje menamos galybės ženklai, kai pati imperija jau stovėjo ant žūties slenksčio.

1914 m. krito rusų muziejiškoji citadelė. VM tebuvo pusė anksčiau turėtų muziejinių vertybių (23 462)¹⁶. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą į Rusiją buvo išvežti iš šio

¹³ Инвентарь Виленского археологического музея, Г. Египетский музей, *МАН*, f. 22–35, l. 1–8; тег рат, Е. Японский музей, *МАН*, f. 22–37, l. 1–8; тег рат, Д. Китайский музей, *МАН*, f. 22–36, l. 1–4.

¹⁴ А. Девляшевский, *Каталог естественно-исторического отделения музея, состоящего при Виленской публичной библиотеки*, Вильна, 1905, с. XVII.

¹⁵ *Каталог выставки...*, p. 6–10.

¹⁶ 1914 07 02 Акт, *VUB*, f. 46-167, l. 42.

muziejaus visi numizmatikos rinkiniai (5347 monetos, 1333 medaliai), beveik visi ginklai, paveikslai, istoriniai daiktai¹⁷.

1919 m. VM likučius bolševikai iškraustė į bazilijonų vienuolyną, kur planavo jų pagrindu įsteigti Istorijos-etnografijos muziejų¹⁸. 1921 m. lenkai muziejaus vertybes, gulėjusias iki tol maišuose, perkėlė į Stepono Batoro universiteto patalpas, kur jas tik 1927 m. Władysławas Antoniewiczzius sutvarkė, pateikė muziejinei žiūrai ir archeologijos paskaitų iliustravimui.

Ideologizuoto muziejaus likimas yra dėsningas. Toks muziejus žlunga kartu su determinuota ideologija. Jo rinkiniai, muziejinės vertybės telieka ženklais, dokumentais-liudytojais objektyviam istorijos, kultūros vertinimui.

Tokia vertinimo nuostata turi būti taikoma ir ryškiausiam rusifikacijos suformuotam Lietuvoje panteonui – Muravjovo muziejui. Šio muziejaus tikslą galime apibrėžti Vilniaus stačiatikių katedros protojerėjaus Joano Kotovičiaus palinkėjimais 1901 m. šventinus jo atidarymą: tarnauti būsimųjų kartų amžinam auklėjimui¹⁹. Muziejus, pasak jo organizatorių, turėjo būti pamoka ateičiai Šiaurės vakarų krašte. Jis iliustravo Muravjovo veiklą Šiaurės vakarų krašte. Jo inkluzinė ekspozicija VM patalpose buvo stačiatikybės, rusofilinių idėjų, 1863 metų sukilimo numalšinimo triumfo manifestacija. Aptvare su vartais, kurių rusiško stiliaus medinėje arkoje puikavosi gotišku šriftu muziejaus pavadinimas, rodyta besisukančiose vitrinose cerkvių piešiniai, vaizdai kitų krašto senovės paminklų, pertvarkytų Muravjovo taip, jog tarnautų rusifikacijai, Muravjovo ir jo bendradarbių portretai, albumai su Muravjovo ir kitų 1863 metų sukilimo malšintojų fotonuotraukomis, šio sukilimo įvykių, vietų vaizdais, spintose – Muravjovo laikais išleisti rusofilinio pobūdžio veikalai (apie 607 tomus), Muravjovo veiklos Šiaurės vakarų krašte archyvinė medžiaga, ekspozicijos centre – Muravjovo rašomasis stalas, ant jo kandeliabras, išlikę iš jo buvusio kabineto²⁰.

1904 m. generalgubernatorius Piotras Sviatopolkas-Mirskis pasirūpino Muravjovo muziejų perkelti į generalgubernatūrą, prieš kurią stovėjo paminklas Muravjovui. Buvo sudarytas pirmas viešas memorialinis muziejus Lietuvoje, eksponatais-simboliais iliustravęs ryškiausius krašto priespaudos bruožus.

1914 m. Muravjovo muziejus – muziejinių vertybių rinkiniai, biblioteka, archyvas, kuriame buvo apie 6000 dokumentų, – išnyko iš Lietuvos kartu su rusifikacijos ideologais ir vykdytojais.

¹⁷ V. L i u l e v i č i u s, Lietuvos muziejų istorija (1812–1933), VDU Teologijos-filosofijos fak. Filosofijos sk. studento diplominis darbas, 1934, *VUB*, f. 1, 676, Rš 3070, l. 24.

¹⁸ J. L e s z c z y ņ s k i, W sprawie organizacji Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Wilnie (laikraščio iškarpa), *LLTIB*, f. 22–1179, l. 2.

¹⁹ А. Б е л и ц к и й, Открытие музея графа М. Н. Муравьева, Оттиски из *Виленского вестника*, № 87, 88, 91 за 1901 г. Вильна, 1901, с. 8.

²⁰ Ten pat, p. 1.

Lietuvos kultūros istorijai Muravjovo muziejus įdomus dviem aspektais: kaip rusifikacijos faktas ir turėta 1863 metų sukilimo medžiaga.

1897 m. vietos rusų valdininkų, karininkų pradėtas organizuoti Kauno miesto muziejus skyrėsi nuo Muravjovo ir VM ideologinės angažuotės. Jo organizavimas buvo būdingas Rusijos muziejininkystės atvejis, kai provincijoje valdininkai, dažniausiai statistikos komitetų tarnautojai, kūrė vietos muziejus be išankstinių koncepcijų, tiksliai nesuformulavus jų tikslų ir paskirčių. Kauno miesto muziejus pirmaisiais jo organizavimo metais galėjo būti pliuškinizmo pavyzdžiu. Įdomu tai, jog Kauno miesto muziejaus archyvuiniuose dokumentuose rastas Pskovo kolekcionieriaus Fiodoro Pliuškino turėto muziejaus rinkinių apibūdinimas, pateiktas jo palikuonių, norėjusių muziejų apie 1912 m. parduoti. Pliuškino muziejų, kurį sudarė į 12 skyrių sugrupuotos vertybės: meno kūriniai, antikos, Egipto senienos, raritai, kuriozantai, masonikos, archeologijos, etnografijos, numizmatikos, sfragistikos, filatelijos, istorijos daiktai, Saksonijos, Prancūzijos, Austrijos, Rusijos fabričių gamybos porceliano, vietos ir kitų kraštų zoologijos, entomologijos, botanikos, mineralogijos pavyzdžiai, — galima priskirti vyravusiai kelis amžius Europoje muziejaus kaip *theatrum mundi* ar *theatrum artis et naturae* sampratai. 1909 m. Kauno miesto muziejaus rinkiniai buvo panašios sudėties: istorijos, archeologijos, numizmatikos, sfragistikos daiktai, meno kūriniai, pramonės, amatų, zoologijos, botanikos, mineralogijos pavyzdžiai, paleontologijos reliktai. Nuo 1905 m. bandyta ieškoti naujos muziejaus formos. Kauno miesto valdžia norėjo muziejų matyti kaip švietimo įstaigą. Buvo svarstyti planai derinti muziejų su piešimo mokykla, kaip tuo metu buvo Saratove, Penzoje, Jaroslavyje ir kituose Rusijos miestuose²¹. Tokia tendencija plito nuo 1873 m., imperatoriui paskelbus įsaką dėl piešimo mokyklų ar klasių prie provincijos muziejų steigimo. Toks reiškinys galėjo būti perimtas iš kitų Europos šalių muziejų patirties: tarkim, *Museum d'histoire naturelle de Paris* turėjo dvejus piešimo kursus, kurie fiksavo gyvūnus ir augalus.

1905 m. Kauno miesto muziejui buvo suteiktas moksliskai pramoninio muziejaus vardas. Tokiam muziejaus statusui konstatuoti turėjo įtakos nuo XIX a. vidurio plitusi Rusijoje, sekus Anglija, Prancūzija, meno-pramoninių, pramoninių muziejų mada, lemta pramonės, technologijos raidos (neretai muziejai atsirado iš pramonės laimėjimus demonstravusių parodų). Kauno miesto muziejus užsibrėžė rinkti ne tik istorijos, archeologijos, etnografijos, bet ir gamtos, miškininkystės, ūkio, fabrikinės ir „rankpelinės“ pramonės daiktus²². Planavo steigti būdingas muziejui nuo graikų muzeono laikų papildomas įstaigas: biblioteką, laboratoriją, dirbtuves, sodą, parduotuvę²³.

²¹ Хроника, Прибавление к Ковенским губернским ведомостям, 1898, lapkričio 25, Nr. 86, КАА, f. 61, ap. 1, b. 1708, l. 74, 74^a.

²² *Kauno miesto moksliskai pramoninio muziejaus statusas*, Kaunas, 1905, p. 1.

²³ [1905]. Проект устава Ковенского городского музея и рисовальной при нем школы, КАА, f. 61, ap. 1, b. 1708, l. 79^b, 79^c.

1907 m. Kauno miesto dūmai sudarius muziejui organizuoti komisiją ir jos narių archeologą Tada Daugirdą paskyrus muziejaus tvarkytoju, muziejus buvo orientuotas į tradicinę Lietuvos muziejų struktūrą, sudarytą iš istorijos ir gamtos skyrių. Imta šalinti iš muziejaus menkaverčius pramonės, amatų daiktus²⁴. Tam pritarė kiti komisijos nariai: Antonas Zaborskis, Janas Francuzowiczius, Andrius Grincewiczius, Oktawianas Nececkis, Witoldas Bocianskis, Mečislovas Davainas-Silvestravičius. Muziejus buvo perkeltas iš Rotušės vieno kambario į miesto dūmos skirtą mūrinį pastatą. 1910 m. ten įrengtoje ekspozicijoje pirmavo archeologijos eksponatai, kurių daugelis buvo iš Daugirdo rinkinių, dovanotų muziejui, be to, lietuvių etnografijos, tautodailės eksponatai. Muziejaus orientacijas tarsi įrėmino langų vitražuose Vyčio ir Kauno miesto herbai. Vokiečių okupacijos metais nenustatytas muziejaus ekspozicijos apžvelgėjas atkreipė dėmesį į puikų Kauno istorijos rinkinį²⁵.

Michało Brensztejno manymu, Daugirdas iš beplanio sandėlio vienas padarė pavyzdinę moksliniais principais sutvarkytą provincijos muziejų²⁶. Šiandienos samprata tai buvo kraštotyros muziejaus tipas.

Kauno miesto dūma muziejui suteikė teisę globoti kai kuriuos paveldo objektus. Skyrė muziejui 400 rublių Kauno piliai prižiūrėti. Prašyta Daugirdo įvertinti kai kuriuos architektūros pastatus, jų paminkliškumą. Tie požymiai žadėjo muziejui vietos kultūros paminklų globos institucijos perspektyvą, panašius kaip Vilniuje lietuvių ir lenkų organizuotų mokslo draugijų interesus Lietuvos kultūros palikimui. Deja, istoriniai įvykiai, kultūros virsmas jam apibrėžė tik vietos muziejaus statusą. Daugirdo dėka Kauno miesto muziejus, išsiveržęs iš rusifikacijos akiračių, Nepriklausomos Lietuvos kai kurių kultūros veikėjų buvo traktuotas kaip lenkiškas, nors objektyvus muziejaus vertinimas siūlo jį įvardyti kaip lietuvių-lenkų instituciją. Kauno miesto muziejus – vienintelis iš rusų organizuotų viešų muziejų Lietuvoje – sulietuvėjo, buvo 1934 m. įtrauktas į Tautos muziejaus (Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus) sudėtį. Tokia trajektorija liudija, jog muziejaus fenomenas konceptualiai, pagal savo esmę balansuoja tarp mokslo ir ideologijos diskurso. Istorija yra muziejaus demiurgas. Nestabiliais laikais ideologizuota kultūra visuomet muziejų paverčia dramatiška vertybių pervertinimo scena.

²⁴ [1909] 02 25. Журнал заседаний исполнительной комиссии, *КАА*, f. 61, ap. 1, b. 1709, l. 21.

²⁵ Das Kowno Museum, Bilderbeiblatt der Kownor Zeitung, [1915], vasario 27, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 79, l. 5.

²⁶ V. L i u l e v i č i u s, min. veik., l. 33.

Lenkų muziejai. Lenkiškos Lietuvos linkui

XX a. pradžioje lenkų muziejai iškilo kaip galinga, uzurpavusi Lietuvos kultūros palikimo globą, jėga. Lenkų sambūrių viešų muziejų atitinkamo pobūdžio steigimas buvo jų mentalitetinė manifestacija, savo vietos kultūros pokyčiuose įtvirtinimas. Lenkų mokslo bičiulių draugijos (Towarzystwo Przyjaciół Nauk, toliau – TPN) bei Mokslo ir meno muziejaus draugijos (Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki, toliau – TMNS) muziejų susijungimas rusams besitraukiant iš Lietuvos liudijo šiems sambūriams atstovavusių stambiųjų dvarininkų ir bajoriškos kilmės intelektualų, inteligentų idėjinių politinių pažiūrų kaitą, besiformuojančią iš skirtingų atspalvių jau vieningesnę Lietuvos kultūrinio palikimo vertinimo platformą, lenkiškosios Lietuvos tendencijas.

TPN, pasiskelbusi Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos ir Vilniaus senienų muziejaus tradicijų tęsėja, stengėsi restauruoti jų paveldo interesus, struktūrinius modelius. Lenkai TPN ir jos muziejaus organizatorių Władysława Zahorski gretino su E. Tiškevičiumi²⁷. TPN su muziejumi puoselėjo atgaivinti rusų administracijos nutrauktas lenkų mokslo židinio tradicijas. Viltasi, jog TPN muziejus taps tokiu traukos centru kaip Vilniaus senienų muziejus. Jų organizavimo sąlygos ir muzeografiniai aspektai iš tikrųjų panašūs. Siekta tradicinės muziejaus struktūros, sudarytos iš istorijos, meno ir gamtos muziejinių vertybių rinkinių. Muziejaus interesų laukas: LDK platumų kultūrinio palikimo konservavimas. Muziejaus fondų, rinkinių charakteristika – Lietuvos, Baltarusijos dvarų puoselėtų kolekcionavimo krypčių sintezė. 1908 m. į muziejų patekusi viena didesnių kolekcijų buvo Pašūsvio dvarininko Zaborskiego „Žemaičių muziejus“, retenybių kabineto ir vietos muziejaus sandūros padarinys. Šalia vietos istorijos, etnografijos muziejinės reikšmės daiktų – retenybės, egzotiški kitų kraštų daiktai: vietos archeologiniai radiniai (1148 vienetai), suakmenėjimai, akmenys (660 vienetų) – iš Pompėjos dervos gabalėlis, nuolauža nuo namų marmurinio altoriaus iš Florencijos, Romos mozaikinių plytų dalys, Sibiro mamuto dantis; Lietuvos, Lenkijos įvairių laikų ginklai (70 vienetų) ir Sibiro štuceriai, 1863 metų sukilimo dalyvio iš balto kaulo padaryta sagė su įrašu „Kowno“ ir iš Genujos puikaus ažuuro auksinė sagė, kiaušinis su inkliuzine stiklo kompozicija, vaizdavusia vienuolės celę (priklausė ši retenybė Paryžiaus Jėzaus širdies vienuolyno vienuolei) ir kiti daiktai. Žemaičių muziejaus vardas, matyt, įgytas dėl gausos etnografinių daiktų (240 vienetų), ypač dar neįprastų ir dariusių įspūdį „kostiumų“, sudarytų kartais iš dešimties rūbų: skarelių perkelio, kašmyro, sijonų, prijuosčių ir t. t. Tapybos kūrinių, raizinių rinkinyje (638 vienetai) – Lietuvos, Lenkijos istorinių veikėjų portretai ir įvairių Europos vietų vaizdai. Numizmatikos rinkinys nuo kitų kolekcionierių rinkinių skyrėsi siaura chronologine ir geografine amplitude, buvo

²⁷ X.Y., Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, *Litwa i Ruś*, Wilno (b. m.), p. 15.

tik XVII–XIX a. Lenkijos ir Rusijos monetos (atitinkamai 604 ir 858 vienetai), Lenkijos karalių, Rusijos carų, Prancūzijos, Vokietijos monarchų, Romos popiežių medaliai (121 vienetas), medalėliai (21 vienetas). Lenkijos, Lietuvos žemėlapių rinkinyje (31 vienetas) – 1855 m. karinės topografijos Kaukazo dalies žemėlapis. Gamtos rinkinyje (16 vienetai) vietos pavyzdžiai: gyvatės, dviejų kūdikių preparatai, žmogaus kaukolė iš Pašušvio kapaviečių²⁸.

Grafo Felikso Tiškevičiaus iš Palangos dovanotos muziejinės vertybės: 1504 m. Albrechto Dürerio raižinys, kitų XVII, XVIII a. raižytojų 802 darbai, senovinė iš albastro Budos statulėlė, persiškas emaliuotas medalionas, bizantiškas ant jaspio raižytas švč. Motinos paveikslėlis, lietuvių dievo statulėlė, gintaro dirbiniai iš seno Palangos fabriko, įvairūs archeologiniai, paleontologiniai radiniai, – priminė didikų kolekcionavimo pomėgių amplitudę, kuriuos lėmė estetiniai, gnoseologiniai motyvai²⁹.

Jano Szazańskio padovanota kolekcija (1505 vienetai) iš dalies būdinga diletantiniams ir enciklopediniams kolekcionavimui, kur dominavo daiktų atrankos raritetiniai motyvai: indai, saksų, kinų porcelianas, gemos, orderiai, papuošalai, medalėliai, kryžiai, etruskų vazos, XVI a. šarvai, šarviniai marškiniai, kardas, karabelės, sviedinys, žvakė iš sinagogos, Egipto dievo skulptūrėlė, Lietuvos ir Lenkijos valstybės veikėjų, rašytojų (tarp jų Adomo Mickevičiaus laiškas) autografų rinkinys, asmenų portretų, vietovių fotografijos, piešiniai, numizmatikos egzemplioriai³⁰.

Wandalino Szukiewicziaus atiduotas muziejui kelių tūkstančių vienetai archeologinis, paleontologinis rinkinys atstovavo mokslinėms vienarūšėms kolekcijoms.

Tokio pobūdžio TPN fondų kaupimas sudarė rinkinių sistemavimo kryptis: archeologijos, proistorės, numizmatikos, mitologijos, istorijos, papročių, etnografijos, bažnytinės archeologijos, meno ir gamtos³¹.

„Quod libet“, – charakterizavo amžininkas TPN muziejaus pirmąją ekspoziciją, įrengtą 1908 m. Vilniuje, Antakalnyje, Józefo Przewdzieckio viloje, statytoje „szlachetnym“ stiliaus bibliotekai, dovanotai TPN. Pasak jo, ta „quodlibeta“ sudarė įspūdjį rinkinio, kuriame buvo visko, kas su pietizmu buvo rinkta Lietuvos ir Baltarusijos dvaruose³². Vadinasi, kaip teigtų šiandienos muzieologas Jozefas Benešas, ekspozicija nebuvo surežisuota kaip pjesė, kad išėjęs iš muziejaus prisimintum jos leitmotyvą. Matyt, pirmajai ekspozicijai turėjo įtakos ir kolekcinis mokslinių rinkinių eksponavimas, kuris pateikia ženklus, susietus artimais ryšiais, o ne asociatyvus

²⁸ A. Zaborski iš Pašušvio kolekcijos katalogas (archeologija, numizmatika, etnografija), *LNM*, f. IEM, ap. 03, b. 60, l. 1–288.

²⁹ Kronika Wilńska (laikraščio iškarpa), *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 37, l. 86.

³⁰ Dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (laikraščio iškarpa), *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 37, l. 114.

³¹ W. Z a h o r s k i, Sprawozdanie za r. 1908, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 13, l. 11.

³² Cz. J a n k o w s k i, Wrażenia wilńskie, *Świat*, 1909 03 27, Nr. 13, Warszawa, Rok IV, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 53, l. 103.

simbolius, kurie mentalinėje muziejaus erdvėje apeliuoja į kokią nors idėją. Kita vertus, nevieninga muziejaus fenomeno samprata, kuri tuo metu ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose svyravo tarp scientistinio ir ideologinio ar Schausammlung matymo, galėjo turėti įtakos pirmajam TPN muziejaus ekspoziciniam projektui. Zahorskis, matyt, dar neišsiveržė iš mokslinių rinkinių eksponavimo principų, kuriuos gerai žinojo, nes rinko numizmatikos, istorinius daiktus, buvo paskelbęs Vilniaus universiteto, Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos Anatomijos kabineto istoriografinę apžvalgą (Gabinet anatomiczny uniwersytetu i akademii medyko-chirurgicznej w Wilnie, Warszawa, 1900). Muziejaus archeologijos skyriaus tvarkytojui Szukiewiczui muziejus – tautos lobynas. Kiti TPN nariai muziejų, ekspoziciją, organizuotus Zahorskio, įvertino kaip atsitiktinio pobūdžio, norėjo naujo kultūrinio-istorinio tipo muziejaus su pagrindine idėja, o ne daiktų sandėlio³³.

1913–1914 m. muziejaus ekspozicijos koncepcijos paieškoms buvo jau didelė muziejinių vertybių pasiūla: 40 753 daiktai (iš jų 26 000 numizmatikos, 3000 meno kūrinių)³⁴, paimti TMNS muziejaus fondai – apie 5000 meno, istorijos muziejinių daiktų, gauti nemaži labai vertingi Antono Kołbos iš Kameneco Podolės, Bolesłowo Rusieckio, Stanisława Fiorentinio iš Vilniaus meno rinkiniai. 1913 m. pašventintame naujame TPN dviejų aukštų name Lelevelio gatvėje, prie Žaliojo tilto, pastatytame už pagrindinio fundatoriaus Baltosios Vokės dvarininko Hilario Łeskio skirtas lėšas (20 200 rb) ir kitų rėmėjų aukas, šie turtai turėjo būti eksponuoti ir su biblioteka, posėdžiais-mokslinėmis konferencijomis tapti lenkų mokslo židiniu. Tam reikalui Brensztejno pasiūlymu buvo sudaryta komisija, į kurią buvo išrinktas jis, Zahorskis, Lucjanas Uziębło, TMNS muziejaus buvęs tvarkytojas, bei kai kurie TPN ir TMNS nariai. Uziębłos manymu, TPN muziejus turėjo įgyti muziejaus kabineto ir meno galerijos formą ir struktūrą³⁵. Pagrindinis TMNS muziejaus mokslinis organizatorius siūlė jo tvarkyto 1907–1913 m. TMNS muziejaus modelį. Kokia buvo TMNS muziejaus įtaka TPN muziejaus reorganizacijai, gali padėti pasiaiškinti to muziejaus sudarymo ir prijungimo prie TPN muziejaus motyvų komentaras.

1907 m. TMNS steigėjai Władysławas, Józefas, Antonas Tyszkiewicziai, Józefas Montwiłła, Tadeuszas Wróblewski, Janas Pietraszkievicius, Maryanas de Broel-Plateris, Tadeuszas Roztworowski, Emanuelis Bułhakas, Waldemaras Ślizieńis, Stanisławas Ciechanowieckis, Stanisławas Gawrońskis, B. Rusieckis, Szukiewiczus, Uziębło užsibrėžė tikslą rinkti neapribotas laiko ir geografinėmis platumomis istorines, archeologines, paleografines, etnografines, fiziografines vertybes³⁶. Šios veiklos parėmimas kilnojamo ir nekilnojamo turto įstatymais, vertybių deponavimo

³³ [1914] „Zebrańic...“, *LVI*A, f. 1135, ap. 22, b. 47, l. 28.

³⁴ V. L i u l e v i č i u s, min. veik., l. 56.

³⁵ 1914 12 31 L. Uziębłos raštas TPN, *LVI*A, f. 1135, ap. 22, b. 47, l. 10.

³⁶ Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie, 1907, *LVI*A, f. 1135, ap. 22, b. 47, l. 34.

galimybėmis siūlo prielaidą, jog rūpintasi kolekcijų kaip turto apdrauda ir kolekcionavimo prezentavimu³⁷. Statute nurodyta ne muziejaus, o nuolatinės ir laikinų parodų rengimo siekiai. Planuota rinkinius panaudoti pasaulėžiūrinėms paskaitoms iliustruoti. TMNS organizatoriai laviravo tarp muziejaus scientistinės sampratos bei istorinio pozityvizmo, ideologizuotos kultūros formuotos tendencijos muziejų versti su mokslo priedanga įrankiu pasaulėžiūrų kovai. Tačiau TMNS sumanymai, slopinti TPN konkurencijos, apsiribojo Uziėblos sampratos muziejaus sudarymu. Kita vertus, nevienalytė TMNS organizatorių politinė pozicija, planai savo muziejų perduoti Krokuvos Narodowe Muzeum ar Varšuvos mokslo draugijai (su pastarąja sąlyga atiduotas TPN³⁸) nedidino jų veiklos rėmėjų rato. Patys pastebėjo, jog visuomenė jų muziejų mažai rėmė³⁹. Muziejaus rinkinių pagrindą sudarė W., J., A., Michało, Benedykto Tyszkiewiczzių dovanoti daiktai, rinkiniai, charakteringi didikų kolekcionavimo kryptims: Vakarų Europos senasis menas, antika, egiptologija, numizmatika. Fundacijos požiūriu Tyszkiewiczziai tęsė E. Tyszkiewiczziaus viešo muziejaus sudarymo tradiciją. Jie buvo susiję su Lietuva, o ne su Rusija. 1914 m. muziejų nusprendė atiduoti TPN, o ne Vilniaus miesto valdžiai, kaip buvo svarstyta⁴⁰.

TMNS muziejaus struktūra buvo panaši į TPN ir rusų VM. TMNS muziejus turėjo archeologijos-istorijos-buities, pramonės-meno, etnografijos, numizmatikos, gamtos muziejinės reikšmės daiktų skyrius bei biblioteką, archyvą (tokia stereotipinė organizacija tęsiama, turiu mintyje ir šiandieną, nuo graikų muzeono kelis tūkstančius metų). Jo rinkiniai, suskirstyti Uziėblos į 12 „sistemų“ pagal rūšis ir eksponuoti kolekcinio principu (tarkim, 7 vitrinose knygos, spaudiniai, inkunabulai, 2 numizmatikos eksponatai, ažuolo su įstiklintomis durimis spintoje – senienos, retenybės, įstiklintoje spintelėje – gamtos relikta, preparatai, ampyro komodoje – įvairūs įrankiai, popieriai⁴¹), sudarė retenybių kabineto ir meno galerijos įspūdį, kurį stiprino jų dislokavimas Klementynos Tyszkiewiczzowos rūmuose. Zahorskis, siekęs sujungti TPN ir TMNS muziejus, vertino pastarojo ne struktūrą, o rinkinių mokslinę ir meninę vertę⁴². Nors Zahorskio ir Uziėblos muziejaus organizacijos, tikslų, paskirties suvokimas buvo panašus.

Abiejų nuomonės rengiant TPN ekspoziciją susidūrė su Brensztejno ir kitų novatorių svarstymais apie naują jos turinį ir formą, pagrindinės idėjos paieškoms, eksponavimo principų, kad grupės eksponatų taptų asociatyviais simboliais, kuriūnčiais tą idėją. Nors teigta, jog muziejaus charakteris turi būti mokslinis. Ieškota

³⁷ Проект устава, *MAB*, f. 151-286, l. 2.

³⁸ 1914 01 08 TMNS narių susirinkimo protokolas, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 48, l. 176.

³⁹ L. U z i ė b ł o, Muzeum nasz..., *MAB*, f. 151-53, l. 5.

⁴⁰ TMNS raštas Vilniaus miesto valdybai, *MAB*, f. 151-309, l. 1, 2.

⁴¹ [T. R o z t w o r o w s k i], straipsnio fragmentai, *MAB*, f. 151-101, l. 9.

⁴² 1913 10 22 TPN susirinkimo protokolas, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 311, l. 5.

tokios ekspozicijos struktūros ir eksponatų atrankos, kurios geriausiai išreikštų pasirinktą idėją ir reprezentuotų vertingiausias meno ir istorijos muziejinius daiktus. Nepritaikant atskirų istorijos ir meno ekspozicijų sudarymui, o manyta meno vertybių fone kurti Lietuvos istorijos muziejinę interpretaciją. Tokį sumanymą atspindi ekspozicijos topografinis aprašas, sudarytas, reiktų manyti, po 1919 metų⁴³. Tačiau kalbėti apie nekitusią ekspoziciją 1914–1919 m. negalima. Buvo pertvarkomi ir naujai eksponuojami rinkiniai. 1915 m. ginklai perkelti į kitą salę, kur kabėjo paveikslai istoriniais siužetais. Pirmojo pasaulinio karo metu, bolševikmečiu buvo išimti kai kurie eksponatai (daugiausia numizmatikos, tauriųjų metalų vertybės) ir vėl kai kurie gražinti į ekspoziciją⁴⁴.

TPN muziejaus ekspozicijos konstravimo principas buvo pastovus: meno galerijos ir istorijos, kultūros reprezentantų kompozicija. Šešiose salėse rodyta apie 300 meno kūrinių. Jų fone – asociatyvi simbolika, žyminti trijų sukilimų prieš carinę Rusiją įvykius, asmenis, Vilniaus universiteto veiklą, kolekcinio principu eksponuoti Lietuvos archeologijos, etnografijos ir bendro pobūdžio numizmatikos eksponatų rinkiniai. Tarsi atskiri inkliuzai – A. Mickevičiaus, Elizos Orzeszkowos, Vladislavo Sirokomlės kultų muziejinės interpretacijos.

TPN muziejaus ekspozicija – vizuali šios draugijos idėjinių ir vertybinių orientacijų raiška. Štai paralelė: 1905 m. Zahorskis spaudoje teigia, jog lenkų-lietuvių antagonizmas neturi pagrindo, nuo seno dainuojamos lenkų dainos Dainavoje yra panašios į dainuojamas Mozūruose. TPN muziejaus ekspozicijoje tarp trijų sukilimų prieš carinę Rusiją įvykių, Vilniaus universiteto veiklos, Mickevičiaus kulto simbolikos – orderis su Lenkijos ereliu arba tarp Žemaitijos etnografinių daiktų – Lenkijos erelio medžio drožinys⁴⁵. Ar ne tai pačiai pozicijai priklausė TMNS muziejaus etnografijos reprezentantai: lietuvių, lenkų, baltarusių liaudies drabužiai?

1928 m. šią grandį papildė susigražinta su Varšuvos pagalba Oskaro Sosnowskio skulptūrinė kompozicija „Jadvyga ir Jogaila“, buvusi pagrindiniu akcentu Vilniaus senienų muziejuje, 1863 m. išvežta į Peterburgą (Ermitažą).

1907–1919 m. TPN muziejus, panašiai kaip Vilniaus senienų muziejus, buvo sėkmingai remtas Lietuvos dvarininkijos, konservavo senosios Lietuvos kultūros palikimą, su savo muziejinę žiūrą suko lenkiškosios Lietuvos linkui, nors polonizacijos ruporu dar netapo. Nuo rusų muziejų skyrėsi dėmesiu lietuvių etnografijai. Nuo lietuvių muziejaus – dėmesio lietuvių etnokultūrai siaurumu. Nuo *quod libet* (viskas, kas malonu) suko link organizuotos muziejinės žiūros, veikiančios visuomenės sąmonę, idėjos. Nors jaunuomenės auklėtojo vaidmens kaip rusų muziejai

⁴³ Spis obrazów znajdujących się w Muzeum TPN w Wilnie, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 280, l. 1–21.

⁴⁴ W. Z a h o r s k i, Muzeum, 1916, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 13, l. 33.

⁴⁵ W. Z a h o r s k i, W sprawie litewskiej, *Kurjer Litewski*, 1905 10 5(18), Nr. 29, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 53, l. 54.

neformavo. Tik 1919 m. Stanisławui Kościłkowskiui sukūrus TPN muziejaus švietimo programą, muziejus buvo įjungtas į polonizacijos dvasia auklėjusiųjų gretas.

Lietuvių tautos muziejaus vizija

Viešo lietuvių muziejaus Lietuvoje galimybė atsirado tik po 1904 m., kai buvo atgauta spauda lietuvių kalba ir rusų administracija leido legaliai veikti lietuvių kultūros organizacijoms. 1907 m. įsisteigusios Lietuvių mokslo ir Lietuvių dailės draugijos formavo Tautos muziejaus viziją.

Tautos (Nacionalinių) muziejų steigimas yra dėsningas nacionalinių judėjimų reiškinys. Besiformuojančios nacijos siekia tautinį vienijimąsi žymėti susakralintais tautos istorinio kelio pakiliausių momentų ženklais. Tautos muziejuje sutelkiama tautos istorinės šlovės ir kultūrinės identifikacijos simbolika. Tautos muziejus turi visos laisvos tautos. Tautos muziejus yra politikos, ideologijos reiškinys.

Lietuvių Tautos muziejų svarstyti kokiame nors LMD su TPN kultūrinių opozicijų diskurse būtų klaidinga, nes tarp jų ne opozicija, o rungtis ir kartais bendrumo paieškos siekiant sėkmingesnio Lietuvos kultūros palikimo globos. Taip pat siauras supratimas LMD muziejaus steigimą traktuoti tik kaip jos Lietuvos kultūros palikimo tyrinėjimų „neišvengiamą“ pasekmę⁴⁶. Reiktų kalbėti apie Tautos muziejaus projektus ir realybę, LMD, LDD atskirai kaupus, bet vieningos etnokultūrinės orientacijos rinkinius.

Lietuviams Tautos muziejus – kultūrinis-politinis reiškinys. Jis – vienas geriausių tautos senovės paminklų. Antanas Smetona matė jį kaip tautos vienytoją: jo pavyzdžiu sekdami, lietuviai, nepaisant partiškumo, išmoktų gyventi po viena pastoge. Manyta, kad Tautos muziejus su kitais lietuviybės židiniais: biblioteka, archyvu, teatru, abiejų draugijų būstinėmis sudarytų Tautos namus. 1911 m. Tautos namų su Tautos muziejumi statymui buvo surinkta LMD 11 420 rublių ir 8 kapeikos⁴⁷. Tais metais taip pat svajota Tautos muziejų įrengti Gedimino kalne. Paskata buvo LMD Gedimino kalno gynimas nuo Vilniaus miesto valdžios sumanymo ten statyti vandens rezervuarą. Tuo metu Gedimino kalną Vilniaus miesto savivaldybė naudojo kaip istorinę atrakciją, leidžiant lankyti už mokesį, surenkant už lankymą per metus 3000 rublių. Žinoma, rusų administracija neleido lietuviams tokio sumanymo įgyvendinti, nes Gedimino kalne bet koks lietuvių muziejus galėjo tapti iššūkiu Rusijai.

1913 m. LMD nupirko žemės sklypą, bet Tautos namų su Tautos muziejumi nepastatė, nes Rusijos bankuose pražuvo visi pinigai jos. 1919 m. lietuviai sumanymą

⁴⁶ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje, Lietuva XIX amžiuje*, 1996, p. 298.

⁴⁷ *Lietuvių tauta*. Kn. 2, d. 1, Vilnius, 1911, p. 136.

atgaivino jau Kaune, kurį įgyvendino tik ketvirtajame dešimtmetyje: po de jure Tautos muziejaus stogu gyvavo du savarankiški Vytauto Didžiojo karo ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejai.

LMD ir LDD rinkinių kaupimą lėmė panašios sąlygos ir veiksniai. Abi neturėjo tinkamų patalpų, iki 1919 m. LMD kraustėsi keturis kartus. Lietuvos dvarininkai jų nerėmė, nedavė savo rinkinių, vertybių. Abiejų rinkinių pobūdis etnokultūrinis. Iki 1915 m. veikusi LDD rūpinosi rinkti lietuvių dailės, taikomosios dailės, tautodailės daiktus ir sudaryti jų kolekcijas (ne muziejų)⁴⁸. Rūpinosi įsteigti savo nario Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galeriją. 1921 m. LDD rinkinius paveldėjo Lietuvių meno kūrėjų draugija (dalis teko LMD), kurios rūpesčiu buvo įsteigta M. K. Čiurlionio galerija.

LMD muziejaus, vadinto tautiniu, Tautos, veiklos laukai buvo Lietuvos istorija, archeologija, menas, gamta. Jis buvo monolitiškas etnokultūros muziejus, priklausęs LMD, Jono Basanavičiaus lietuvių tautos ir jos krašto ištyrimo programai. Todėl jo didžiausi skyriai – lietuvių etnografijos ir Lietuvos archeologijos muziejinių vertybių.

Pagrindiniai LMD muziejaus rėmėjai buvo lietuviai kunigai, Tilžės „Birutės“ draugija, atidavusi savo rinkinius, Susivienijimas lietuvių Amerikoje, perleidęs Tilžėje saugotą lietuvių liaudies meno ir etnografijos daiktų kolekciją, kuri buvo eksponuota 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje ir sukėlusį Rusijos ir Prancūzijos diplomatų kivirčą, nes buvo pristatyta su Lietuvos, o ne Rusijos vardu, pats muziejaus organizatorius, padėjęs į muziejų savo rinktus numizmatikos (2000 vienetų), archeologijos daiktų rinkinius, įvairius istorijos, antikos reliktus.

1919 m. Basanavičius LMD muziejų apibūdino kaip „mažą senovės ir etnografijos, dailės muziejų“⁴⁹.

Nesėkmingą LMD, LDD muziejų organizavimą lėmė, be minėtų aplinkybių, ir draugijų teiktas prioritetas intensyvesnei, nuolat teikusiai naują informaciją ir komunikaciją, lietuvių kultūros sklaidai. LDD kasmet organizavo lietuvių meno parodas. LMD rūpinosi leisti knygas, kaupti istorijos, tautosakos archyvus, sudaryti lituanistinę biblioteką. 1914 metais LMD surengė LDD patalpose pirmąją lietuvių spaudos parodą, skirtą lietuviškos spaudos atgavimo 10-mečiui paminėti.

Vietoj epilogo

1918 m. Lietuvos Tarybos nariai, svarstę Vilniaus universiteto organizavimo projektą, abejojo Meno katedros Bendrosios sociologijos fakultete steigimo tikslinumu. Motyvavo, jog Lietuvoje nėra nei muziejų, nei galerijų.

⁴⁸ *Lietuvių dailės draugijos įstatai*, Vilnius, 1907, p. 1.

⁴⁹ 1919 10 17 LMD rašto Vilniaus švietimo komisarui juodraštis, *LLTIB*, f. 22-53.

Tuo metu Lietuvoje buvo trys vieši muziejai: TPN, Kauno miesto, LMD. Basanavičiaus prižiūrėtas LMD muziejus tebuvo saugykla. TPN muziejus Vilniuje su didžiuliais, įvairiarūšiais ir vertingais rinkiniais, bet ideologizuota vieša ekspozicija, netapo nevienalytei Lietuvos visuomenei, panašiai kaip prancūzams Luvras, ją švietusiu ir vienijusiu reiškiniu.

XX a. pradžios Lietuvos muziejuose negalima buvo tikėtis išvysti panašų kaip Luvre vaizdą, kurį pastebėjo rusų rašytojas Ivanas Turgenevas: „Šiandien sekmadienis, ir mes radome pilnas sales publikos iš įvairių tautos klasių, kadangi Luvras – atviras visiems. Aš mačiau valstiečius, vargšus padienius prie Correggio paveikslo“⁵⁰. Tik nuo 1936 m. Lietuvoje Vytauto Didžiojo, arba Tautos, muziejus vaidino panašų vaidmenį visuomenėje kaip Luvras ar kitų kraštų Tautos muziejai.

Trumpiniai

- KAA – Kauno apygardos archyvas
- LLTIB – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius
- LNМ – Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
- MAB – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
- VUB – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Summary

NASTAZIJA KERŠYTĖ

MUSEUMS OF LITHUANIA AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

At the beginning of 20th century the situation in museum organization was changing in Lithuania. After 1905 not only Russian officials but Lithuanian and Polish cultural organizations and companies: Science Friends, Science and Art Museum, Lithuanians' Science, Lithuanians' Art companies were also establishing public museums. They all represented culture-historical type of museums. Those museums were phenomenon of ideological culture, further more, in unstable times. Museums were pulled into fields of ideology: Russification, Polonization, spread of Lithuanianism.

Practically all collections from Russian state museums: Vilnius Antiques at Vilnius Public Library, Michail Muravjovs Museum, War Museum, two Pedagogical museums were took away to Russia

⁵⁰ K. P o m i a n, Kolekcjonerstwo i filozofia (Narodziny nowozytnego muzcum), *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej*, Warszawa, 1975, t. 21, p. 63.

during the World War I. Only Kaunas Museum was left. Archeologist Tadas Daugirdas ran it from 1907. This museum was different it avoided pro Russian declarativity which was common at that time.

In 1914 Polish organizations combined their museums. Their collections were corresponding to what was usual to ones in estates that we could define as quod libet or theatrum mundi (about everything, everything you like). Science Friends Company's museum exposition reflected organizers' ideas and their orientation-reconstruction of ancient Lithuania and vision of Polish Lithuania.

Lithuanians' Science and Lithuanians' Art companies focused on ethnocultural collections. They cherished the vision of National Museum in National House. Unfortunately they did not manage to establish National Museum because of unsuitable historical circumstances. After 1915 a part of Lithuanians' Art Company's collection was removed to Lithuanians' Science Company's museum which had neither proper room, nor exposition.